

УДК: 376-056.264:373.3.016:811.161.2'373.611

**Формування морфологічних знань у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у контексті вивчення теми «Будова слова»**

**Людмила Трофименко**, Інститут спеціальної педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

У статті обґрунтовано сучасні підходи до методики викладання теми «Будова слова» в початкових класах загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушення мовлення, а також розкрито основні напрями, структура, етапи методики формування морфологічних знань у контексті вивчення зазначеної теми; наведено систему вправ для 2 та 3 класів.

**Ключові слова:** морфологічні знання, будова слова, молодші школярі, тяжкі порушення мовлення.

**Людмила Трофименко**, Институт специальной педагогики, Национальная академия педагогических наук Украины, г. Киев, Украина.

**К проблеме формирования морфологических знаний у младших школьников с тяжёлыми нарушениями речи в контексте изучения темы «Состава слова»**

В статье обоснованы современные подходы к методике преподавания темы «Состав слова» в начальных классах общеобразовательной школы для детей с тяжёлыми нарушениями речи, а также раскрыты основные направления, структура, этапы методики формирования морфологических знаний в контексте изучения соответствующей темы; представлена система упражнений для 2 и 3 классов.

**Ключевые слова:** морфологические знания, состав слова, младшие школьники, тяжелые нарушения речи.

**Liudmyla Trofymenko**, Institute of special pedagogy of National Academy of Educational Sciences, Kyiv, Ukraine.

**Methods of teaching the topic «Word structure» in elementary school for children with severe speech disabilities**

Among the current problems of the study of the Ukrainian language by students with severe speech disabilities there is significant role in the mastering of knowledge about morphemics. Successful study of morphemic word structure is central place in the mastering of word formation, lexical semantics, spelling and style. The use of grammatical theoretical knowledge, practical skills are the basis for learning theme "The word structure." The presented method takes into account the psychological mechanisms that cause speech disabilities of junior class's students with severe speech disabilities, the sequence of formation of their practical and basic theoretical knowledge about the language, writing skills. The article also presents the current approaches to the methods of teaching the theme «Word structure», reveals the main directions, structure, stages of methods formation of morphological knowledge in the context of the study of relevant themes in the 2th -3th grades on lessons of the Ukrainian language; the system of exercises is presented.

**Keywords:** morphological knowledge, word structure, younger students, severe speech disabilities.

У педагогічній науці та практиці навчання і виховання школярів із тяжкими порушеннями мовленнєвого розвитку є складною загальнопедагогічною, логопедичною та психологічною проблемою. Її актуальність визначається тим, що кількість учнів з базовими вадами мовлення збільшується з кожним роком.

Мовленнєві порушення спричиняють своєрідний розвиток компонентів структури мовленнєвої діяльності, внаслідок чого учні зазнають труднощів в опануванні мовних знань, умінь і навичок (О.М.Гриненко, Е.А.Данілавічюте,

В.М.Ільяна, Р.І.Лалаєва, І.В.Прищєпова, О.В.Рєвуцька, В.В.Тарасун, Н.В.Черєднічєнко, М.В.Шєвчєнко, М.К.Шєрємєт та ін.). Діти з алалією, дизартрією, афазією, загальним недорозвитком мовлення потребують навчання за особливою корекційно-розвивальною програмою, спрямованою на подолання порушєних механізмів мовленнєвої діяльності з урахуванням визначєних труднощів та особливостей опанування української мови учнями з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ).

Теоретичний аналіз спеціальної літератури та практичні спостереження за навчально-виховним процесом дозволяють стверджувати, що в загальноосвітніх школах для дітей з ТПМ об'єктивно існують специфічні труднощі засвоєння учнями морфологічних знань у контексті вивчення теми «Будова слова». Аналізуючи слова, діти враховують лише їх зовнішнє оформлення і не розуміють значєння слів, не розрізняють спільнокорєнєві слова і форми одного і того ж слова, з'єднують корінь із префіксом, корінь із суфіксом, суфікс із закінченням, не помічають та не враховують чергування звуків у корєнях слів. Учні важко усвідомлюють функцію закінчення як засобу вираження граматичного значєння слова [1].

Відомі науковці-психолінгвісти (П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін, М.І.Жинкін, О.О.Леонтєєв, О.Р.Лурія та ін.) наголошували на тому, що опанування морфологічних знань ускладнюється тим, що цей процес перебуває на певному щаблі абстрактності, тобто на відміну від засвоєння знань з розділів «Фонетика» та «Лєксика» не надають учнєві конкретного й відчутного певними аналізаторами матеріалу (звуки, предметнє значєння слова, яке можна унаочнити), а тому вимагають від школяра розвинєного теоретичного мислення, що не завжди мають учні із ТПМ.

Усє вищєзазначєнє свідчить про те, що процес виділення в слові значущих складників – морфєм – протікає в молодших школярів із ТПМ повільно й ускладнєно, а їх мовлення складається з шаблонів, що використовуються у певній ситуації. За даними О.М.Мастюкової, це є

причиною несформованості зв'язку між окремо взятою морфемою та її значенням поза конкретним словом, при тому, що всі морфеми в мові пов'язані між собою й організовані в морфемну систему, а зміст кожної морфеми ґрунтується на їх сукупності та її положенні в системі.

Основною метою навчального предмету «Українська мова» в початковій школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення є «формування ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань, а також успішна самореалізація особистості з урахуванням індивідуальних мовленнєвих та пізнавальних можливостей, корекція порушень мовленнєвого розвитку» [3]. На уроках української мови вирішуються завдання з формування в учнів зв'язного культурного мовлення, опанування знань про мову, оволодіння навичками правильного виразного, усвідомленого читання та письма за фонетичним та частково за морфологічним, традиційним та іншими принципами орфографії. Крім того, навчальною програмою передбачено формування в учнів з тяжкими порушеннями мовлення розуміння граматичних та орфографічних явищ, що вивчаються, вміння пояснювати, обґрунтовувати свої міркування, порівнювати, групувати явища мови, робити узагальнення та висновки. Особливе значення має вміння учнів застосовувати знання в усному та писемному мовленні.

У програмах з української мови для початкових класів школи для дітей з ТПМ вивчення граматики посідає чільне місце, оскільки саме в цей період учні ознайомлюються зі структурою рідної мови, оволодівають навичками практичного її вживання. Граматичні поняття можна засвоїти, спираючись тільки на логічну роботу мислення. Для того, щоб граматичне поняття було свідомо засвоєне, учнів необхідно навчати прийомів розумової діяльності, за допомогою яких досягається виявлення, вичленовування і об'єднання

істотних ознак об'єктів, що вивчаються, адже мислення є головним знаряддям розвитку та засвоєння системи лексичних і граматичних значень (Л.С.Виготський, М.І.Жинкін, О.О.Леонт'єв, О.Р.Лурія, Є.Ф.Соботович та ін.). Відомими науковцями в галузі логопедії був досліджений зв'язок між мовленнєвими порушеннями та іншими сторонами психічного розвитку, що обумовлює специфічні особливості мислення та своєрідність інтелектуального розвитку учнів із ТПМ (Ю.Ф.Гаркуша, Г.В.Гуровець, О.М.Мастюкова, Є.Ф.Соботович, В.В.Тарасун та ін.). За даними Є.Ф.Соботович, в таких дітей виявляються певні особливості мисленнєвої діяльності: недорозвиток операцій аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації; труднощі розуміння причинно-наслідкових зв'язків, побудови умовиводів [5].

Вивчення морфемної будови слова і системи способів словотворення є одним із найважливіших розділів граматики, оскільки ці знання тісно пов'язуються з роботою над збагаченням словникового запасу учнів та розвитком їхнього зв'язного мовлення, із засвоєнням ними граматичних, орфоепічних та орфографічних норм української мови. Вчення про будову слова та словотвір належить до фундаментальних знань, які необхідні, насамперед, для виховання в школярів лінгвістичного ставлення до мови, тобто ясного, усвідомленого розуміння ними зв'язків між відтинками змісту й мовними формами їх вираження.

У початкових класах учні знайомляться з морфемною будовою слова, одержують практичне уявлення про основу й закінчення, вчать виділяти значущі частини основи (корінь, префікс і суфікс). При цьому привертається увага до значення спільнокореневих слів, явищ словотвору, правил написання префіксів тощо. Програми з української мови розроблені так, що одна й та сама тема вивчається безперервно протягом усього періоду початкового навчання із поступовим розширенням і ускладненням, тобто за

концентричним принципом. Концентризм програми створює умови для постійного повторення раніше засвоєного матеріалу.

Відомості про склад слова й способи творення нових лексем проходять через більшість розділів і тем курсу, наприклад, таких як «Правопис», «Слово» та ін., вони поглиблюються в усіх наступних класах. Тому цілком закономірно, що одне із вагомих місць у програмі відведено вивченню молодшими школярами будови слова та процесу словотвору, який відбувається в певній послідовності з поступовим ускладненням та розширенням обсягу матеріалу.

Програмовий матеріал, який опрацьовується на уроках української мови в початкових класах, є базовим для свідомого оволодіння мовою в основній школі; зокрема це стосується й опанування відомостей про будову слова та роль у ньому морфем.

Під час засвоєння знань про будову слова в учнів молодших класів з тяжкими порушеннями мовлення відбувається розвиток розумових дій та операцій з мовними знаками з метою формування навичок словотвору, розширення за рахунок цього словника з урахуванням порушених механізмів мовленнєвої діяльності [6]. Складність механізму словотворення полягає в тому, що дитина спочатку має засвоїти мотивовану лексему, співвідносячи її з предметом, явищем чи об'єктом довкілля, навчитись добирати афікси необхідної семантики, усвідомлювати спосіб словотворення і застосовувати різні способи творення слів у різних комунікативних ситуаціях. Це стосується дітей з нормальним та порушеним розвитком мовлення.

Особливістю методики викладання теми «Будова слова», розробленої з позицій психолінгвістики, є:

– врахування психологічних механізмів, що зумовлюють порушення мовлення в учнів з ТПМ;

– стан сформованості практичних мовних знань, особливості та труднощі засвоєння ними теоретичних знань про мову в рамках шкільного курсу «Українська мова»;

– сучасні наукові дані про диференційовану структуру мовленнєвого порушення в учнів з ТПМ;

– необхідність попереднього формування та корекції окремих операцій та дій з мовними знаками, що складають основу для засвоєння дітьми знань про мову в системі лінгвістичних понять;

– послідовність формування у школярів практичних та елементарних теоретичних знань про мову, навичок писемного мовлення;

– необхідність спрямування навчальної діяльності не лише на корекцію, але й на попередження можливих порушень мовленнєвого розвитку (передусім дисграфій, дизорфографій, дислексій) та розвиток мовленнєвої діяльності дитини в цілому.

Розроблена методика викладання теми «Будова слова» враховує класичні та сучасні методики загальної та спеціальної педагогіки, розроблені відомими науковцями, методистами, педагогами М.С.Вашуленком, Л.О.Варзацькою, О.М.Гриненко, О.Я.Савченко, В.В.Тарасун, О.Н.Хорошковською, Н.В.Чередніченко, М.В.Шевченко та ін. Поетапна методика викладення матеріалу має на меті поступовий – від простого до складного, від практичних знань до теоретичних – виклад матеріалу. Тему «Будова слова» починають вивчати у 2 класі і закінчують у 4. У 5 класі відбувається повторення і поглиблення відомостей про будову слова, закріплення умінь виділяти в слові усі його значущі частини, удосконалення навичок морфологічного аналізу. Набуті знання, уміння і навички учні використовують у старших класах, де метою навчання є закріплення умінь та навичок творення слів різними способами, удосконалення навичок словотвірного аналізу, розбору слова за будовою.

У 2 класі учні знайомляться зі спільнокореневими словами, опановують знання про корінь слова та мають виконати завдання початкового практичного етапу, наприклад:

✓ Прочитати текст. Звернути увагу на виділені слова, які звучать однаково і є родичами. Списати текст. Відшукати слово, від якого утворилися слова-родичі, підкреслити його (наприклад, *дуб, дуби, дубочки, дубові*) [7].

На цьому етапі школярі виконують спеціальні вправи, які не вимагають засвоєння термінів, правил, тобто знайомство з темою відбувається на практичному рівні. Після того, як учні виконали ряд практичних вправ, які підводять їх до подальшого сприймання та засвоєння теоретичних наукових знань, вони запам'ятовують правила, лінгвістичні терміни, наводять самостійно приклади, спираючись на практичний досвід. Враховуючи те, що діти з ТПМ важко засвоюють абстрактні поняття, у вправах містяться додаткові завдання на повторення вивченого матеріалу з інших тем, наприклад виконати звуко-буквений аналіз, визначити наголос у словах, написати ненаголошені *е* чи *и* у коренях слів тощо. У кінці кожної теми пропонуються контрольні завдання та запитання для перевірки та закріплення знань, умінь та навичок практичного та теоретичного характеру. Детальніше розділ розроблений та представлений у експериментальному підручнику для 2 класу [7].

Основними завданнями навчання у 3 класі є повторення та закріплення відомостей, отриманих у 2 класі, та поступовий перехід від практичних знань з кожної навчальної теми до засвоєння теоретичних знань про мову та мовні явища.

У 3 класі учні вивчають основу слова, її складові елементи, закінчення, корінь, префікс, суфікс. Зміст розділу спрямовано на формування умінь виділяти частини слова та їх диференціювати, розвиток навичок словотвору.

У межах цієї статті ми представимо деякі зразки вправ з однієї теми.



## Тема «Основа слова і закінчення»

На початковому етапі дітям пропонується виконати практичні завдання.

I. 1. Прочитай і спиши речення.

На землю впала біла сніжинка. Перед мандрівниками простяглися невідомі землі. З-під землі пробивався невеличкий сміливий струмочок. Ми пишаємося своєю рідною землею. Коні швидко бігли, аж земля здригалася.

2. Яке слово повторюється в кожному реченні?

3. Зверни увагу, як змінюється в реченнях слово *земля*.

4. Відшукай і назви перевірене слово для написання ненаголошеного *е* в слові *земля*, підкресли його.

5. На яке запитання відповідає слово *земля*?

II. 1. Прочитай народні прислів'я.

- На чужий труд ласий не будь.
- Без труда нема плода.
- Без трудів не їстимеш пирогів.
- Навчання і труд поруч ідуть.

2. Випиши слово, яке зустрічається в кожному реченні. Визнач та назви спільну частину в словах, познач змінну частину.

Познач так: труд[а]

3. Познач корінь у виписаних словах.

4. Спиши прислів'я №3. Поясни, як ти розумієш це прислів'я. Яка головна думка усіх прислів'їв?

Після виконання практичних вправ учні вчать правило про закінчення, як його знайти в слові та позначити.

**Змінна частина слова називається з а к і н ч е н н я м.**

**Щоб знайти закінчення слова, треба його змінити.**

**Закінчення позначається так: вода[а], вóди[и], під водою[ю].**

Відтоді діти використовують засвоєне правило у процесі виконання наступних вправ.

III. 1. Прочитай речення.

Між сухим листям притаївся великий гриб. Під грибом заховалися мурахи від дощу. Шкільні друзі знайшли в лісі багато грибів. На столі в хаті стояв кошик з грибами. Мама зварила з грибів смачний суп. Цієї осені ми не знайшли жодного гриба. Гриби – це дуже корисна і смачна їжа.

2. Випиши слово *гриб* з тими словами, з якими воно пов'язане в реченні. Постав питання та запиши його. Познач закінчення.

Пиши так: кошик (з чим?) з грибами

3. Відшукай друге речення, склади та запиши його схему.



4. Розглянь малюнок. Утвори від слова *гриб* слово зі значенням пестливості, запиши.

5. Склади і запиши речення з утвореним словом.

IV. 1. Спиши речення, дописуючи в словах закінчення. Познач його. Користуйся малюнком.

Біля нашого будинку росте висока берез... . Кожної весни на берез... з'являються бруньки. Влітку під берез... виростають гриби. Восени з берез... опадає жовте листя. У сусідній садибі ростуть її кучеряві сестри – теж берез... . Вони кличуть берез... своїми вітами до себе у гості.

2. Зверни увагу на частину слова без закінчення *берез-*.

3. Добери і запиши декілька спільнокореневих слів до слова *береза*.



V. 1. Зміни слова так, щоб утворилися речення. Запиши, опускай коми.

- З, осіннє, дерево, опадає, листя.
- На, високе, дерево, сидіти, згря, пташок.
- Діти, побачити, під, дерево, багато, гриби.
- Палаюче, сонце, заховатися, за, дерево.

2. Яке слово повторюється у кожному реченні? Познач у цьому слові закінчення.

3. У кожному утвореному реченні підкресли головні слова. На які питання вони відповідають?

**Закінчення служить для зв'язку слова з іншими словами в реченні.**

VI. 1. Прочитай і спиши текст, додаючи пропущені букви.

### **Зимою в лісі**

Зима. Холодно в ліс..., холодно в пол... . Випав сніг, почались у нас холод... . Вітер свистить і жене віхол... . Тільки білк... не боїться холод... . Стрибає собі по гілк... та стережеться своїх ворогів. А найстрашніший для неї ворог – куниц... . Хижа звірин..., що й по дерев... лазить і в вузьке дупл... прослизне.

*За О. Котиленком*

2. Познач закінчення у словах, де ти його дописав. Підкресли частину, яка залишилась.

3. Про що та про кого розповідається в тексті?

4. Чому ці речення називаються *текстом*?

5. Які тваринки згадуються в тексті? Яке слово-замінник можна вжити замість слів *білка, куниця*: **він, вона, воно**?

**Частина слова без закінчення називається його о с н о в о ю.**

**Основа слова позначається так: береза, берези, березою, берізка**

VII. 1. Прочитай слова. Спиши. Познач основу.

Земля, землі, земляний, земелька, підземний, наземний, земельна.

2. У основи є спільна частина – це корінь. Визнач спільну частину в словах: землі, земля, земляний, землею.

3. У основи є частина, що стоїть перед коренем. Визнач цю частину в словах: наземний, підземний.

4. У основи є частина, що стоїть між коренем і закінченням. Знайди цю частину в словах: земляна, земний.

**Запам'ятай: спільна частина основи – к о р і н ь; частина основи, що стоїть перед коренем, це – п р е ф і к с; частина основи, що стоїть між коренем і закінченням, це – с у ф і к с.**

VII. 1. Прочитай слова.

Писати, писемне, писанка, записка, записати, переписати, записник, писар, писака, написаний, виписала.

2. Випиши слова у такому порядку:

- Слова, в яких є префікс:
- Слова, в яких є суфікс:
- Слова, в яких є префікс і суфікс:

3. Що спільне в цих словах? Познач корінь в усіх словах.

4. Постав запитання до кожного слова.

5. Яке слово вжите в іронічному значенні?

VIII. 1. Уважно прочитай вірш.

*Лісом дощик поблукав  
Та й подавсь до міста,  
Загубивши **поміж** трав*

*Голубе намисто.  
Намистинки голубі  
Вибігли шукати  
Молоді й старі гриби:  
Тато **гриб**, мама **гриб**,  
Діти **гриб**енята.*

*За Григорієм Усачем*

2. Знайди і випиши слова з однаковим коренем. Познач його.
3. Знайди і випиши слова з протилежним значенням.
4. Як вимовляються приголосні звуки і кінці виділених слів. Які це звуки?

ІХ. 1. Прочитай слова, спиши.

Липка, рибка, жабка, сапка, хатка, бабка, стінка, лапка.

2. Знайди в цих словах спільну частину, підкресли її. Познач основу, закінчення. Зверни увагу на букву, яка є частиною основи і стоїть перед закінченням. Вона однакова в усіх словах. Як ця частина називається? Яким звуком вона виражена?

3. Як ти гадаєш, які предмети означають ці слова: великі чи маленькі? Що додає нового значення цим словам? Спробуй прочитати слова без суфікса.

4. Пригадай, як правильно вимовляються в українській мові дзвінкі приголосні в кінці складу. Прочитай ці слова правильно.

5. Знайди слова, які відрізняються однією буквою. Чи схожі ці слова за звучанням? Чи однакове в них значення?

Після засвоєння знань про основу слова, її складові та закінчення, далі діти поглиблюють та розширюють свої знання з теми «Корінь» і починають безпосередньо вивчати теми «Префікс», «Суфікс». Після вивчення зазначених тем надаються перевірні контрольні запитання та завдання, наприклад: З яких частин складається слово? З яких частин складається основа? Як визначити в слові закінчення? Для чого потрібне закінчення? Які слова називаються спільнокореневими? Добери спільнокореневі слова з

коренем **–лист–**, які мають суфікс, запиши. Додай префікси до слова **–йшов**, запиши утворені слова. Добери слова, які позначають дії, до префіксів **пере-, за-, ви-, роз-**. Запиши утворені слова, постав до кожного запитання та ін..

*Література:*

1. Гриненко О.М. Формування знань про будову слова у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення / О.М. Гриненко. Автореферат дис... канд. пед. наук – 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Київ, 2014. – 20 с.

2. Данілавичюте Е.А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей з ТПМ (Тема «*Ненаголошені Е, И у коренях слів*») / Е.А. Данілавичюте // «Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання». – 2011. – №4. – С. 19 – 24.

3. Навчальні програми з української мови для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення / Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>

4. Сак Т.В. Психологічні умови реалізації державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами / Т.В.Сак // «Особлива дитина: навчання та виховання». – 2013. – №2. – С. 3 – 6.

5. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Е.Ф. Соботович // К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.

6. Трофименко Л.І. Модель формування та корекції розумових операцій та дій з мовними одиницями у молодших школярів з ТПМ для засвоєння знань про будову слова / Л.І. Трофименко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: вип. 11 / за ред. В.В.Засенка. – К.: Наук. Світ, 2009. – С. 283 – 287.

7. Українська мова: підручник для 2-го класу загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (Частина II) / ав.: Тищенко В.В., Данілавичюте Е.А., Трофименко Л.І. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 80 с.

## REFERENCES (translated and transliterated)

1. Hrynenko O.M. (2014). Formuvannia znan pro budovu slova u molodshykh shkoliariv z tiazhkymy porushenniamy movlennia [Formation of knowledge about the word structure in younger students with severe speech disabilities]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Danilavichiutie E.A. (2011). Metodyka vykladannia temy «Pravopys» u molodshykh klasakh zahalnoosvitnoi shkoly dlia ditei z TPM (Tema «Nenaholosheni E, Y u koreniakh sliv») [Methods of teaching topics "Spelling" in junior secondary school for children with SSD (Topic of "unstressed E, Y in the roots of words")]. *Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia - Exceptional child: teaching and upbringing*, 4, 19 – 24 [in Ukrainian].
3. Navchalni prohramy z ukrainskoi movy dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia [Training programs in Ukrainian for preparatory, 1-4 classes of special secondary schools for children with severe speech disabilities]. (n.d.) *mon.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.mon.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Sak T.V. (2013). Psykholohichni umovy realizatsii derzhavnoho standartu pochatkovoї zahalnoi osvity dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Psychological conditions of realization of state standard of primary education for children with special educational needs] *Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia - Exceptional child: teaching and upbringing*, 2, 3–6 [in Ukrainian].
5. Sobotovich E.F. (1997). *Psiholingvisticheskaia struktura rechevoj dejatel'nosti i mehanizmy ejo formirovanija*. [Psycholinguistic speech activity structure and mechanisms of its formation]. Kyiv: IZMN [in Russian].
6. Trofymenko L.I. (2009). Model formuvannia ta korektsii rozumovykh operatsii ta dii z movnymy odyntytsiamy u molodshykh shkoliariv z TPM dlia zasvoiennia znan pro budovu slova [Model of development and correction of mental operations and activities of linguistic units in primary school children with

SSD for the assimilation of knowledge about the word structure]. V.V. Zasenکو (Eds.), *Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli - Didactic and psycho-social aspects of correctional work in a special school* (Vol. 11), (pp. 283 – 287). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

7. Tyshchenko V.V., Danilavichiutie E.A., Trofymenko L.I. (2012). *Ukrainska mova: pidruchnyk dlia 2-ho klasu zahalnoosvitnikh shkil dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia (Chastyna II) [Ukrainian Language textbook for 2nd grade of secondary schools for children with severe speech disabilities (Part II)]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].